

İBN-İ HALDUN VE ADAM SMITH'İN İŞBÖLÜMÜ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Ersan Bocutođlu¹

ÖZET

1970'lerden beri, Piero Sraffa'nın 'ölçeğe göre artan getiri' kavramını tam rekabetçi genel denge teorisine dahil etme çabalarını başlattığı 1926 yılından yaklaşık elli yıl sonra, iktisat literatüründe işbölümü konusuna ilginin arttığı görülmektedir. Ölçeğe göre artan getiri kavramı işbölümü kavramından ayrı düşünölmeyeceği için, bu ilgi normal görölmelidir. İşbölümü kavramının batı iktisadi düşünce tarihi içindeki seyri incelenirken, geleneksel olarak, Eski Yunan'dan Merkantilizme, oradan da Adam Smith'e geçilmektedir. Mukaddime üzerinde yapılan araştırmalar, işbölümü kavramının İbn-i Haldun'un katkıları dikkate alınmaksızın hakkıyla anlaşılamayacağını göstermektedir. Batı literatüründe İbn-i Haldun'un işbölümü hakkındaki görüşleri üzerine bazı karşılaştırmalı çalışmalar yer almakla birlikte, Ulakbim verilerine göre (1 Aralık 2014) Türkiye'de bu konuda herhangi bir spesifik çalışma bulunmamaktadır. Bu makalenin amacı bu boşluğu doldurmak üzere, İbn-i Haldun'un 'Mukaddime' adlı eseri ile Adam Smith'in 'Milletlerin Serveti' adlı eserinde yer alan işbölümü ile ilgili görüşlerini değerlendirmektir. Bu tür çalışmaların, Joseph Alois Schumpeter'in Büyük Boşluk dediği 774-1274 döneminde İslam düşünürlerinin Batı iktisadi düşüncesine yaptığı ve günümüze kadar ihmal edilen katkıların gün yüzüne çıkmasına yardımcı olması beklenir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Boşluk, İş Bölümü, İbn-i Haldun, Mukaddime, Adam Smith, Milletlerin Serveti

¹ Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi, ebocutoglu@ktu.edu.tr

AN ASSESSMENT ON THE THOUGHTS OF IBN KHALDUN AND ADAM SMITH ABOUT DIVISION OF LABOR

Ersan Bocutoğlu

ABSTRACT

There has been an increasing interest in division of labor in economics literature since 1970s, after almost fifty years from that Piero Sraffa started to embed 'the increasing return to scale' notion into the competitive general equilibrium framework in 1926. This interest is quite normal for the increasing return to scale is closely connected to division of labor. It is a well-accepted tradition in the Western history of economic thought that it starts from Ancient Greek and it reaches to Adam Smith via Merchantilism when economic concepts such as division of labor are concerned. The researches on Muqaddimah persuasively suggest that division of labor cannot be properly understood without the contributions of Ibn Khaldun. Although there are some comparative studies in Western literature on Ibn Khaldun's views on division of labor, there is no such specific research in Turkish literature yet according to Ulakbim data (1 December 2014). The aim of this paper is to make an assessment upon the thoughts of Ibn Khaldun in 'Muqaddimah' and those of Adam Smith in 'Wealth of Nation' about division of labor so as to be able to fill in the gap on this domain. Such studies are hopefully expected to disclose the contributions that the Islamic thinkers made to Western economic thought, and have been ignored so far, during 774-1274 period called as Great Gap by Joseph Alois Schumpeter.

Keywords: Great Gap, Division of Labor, Ibn Khaldun, Muqaddimah, Adam Smith, Wealth of Nations

1. GİRİŞ

1970'lerden, yani Piero Sraffa'nın ölçeğe göre artan getiri kavramını tam rekabetçi genel denge çerçevesine oturtma gibi ağır bir analitik yükün altına girdiği 1926 yılından bu yana geçen yaklaşık 50 yıldan beri, iktisat literatüründe uzmanlaşma ekonomisine ve işbölümüne artan bir ilgi göze çarpmakta ve bu ilgiye 'ölçeğe göre artan getiriye dönüş' adı verilmektedir. İşbölümü kavramı kaçınılmaz olarak ölçeğe göre artan getiri ile ilintili olduğu için, bu durum şaşırtıcı sayılmamalıdır. Bazı yazarlar alternatif evrimci modellerle çalışmayı reddederek, genel denge analizinin tamamen terk edilmesi gerektiğini ileri sürerken, Klasik yazarlar, MÖ 500 yıllarına kadar giderek, işbölümünün belirleyicileri ve etkileri üzerinde derinlikli analizler yapmayı tercih etmektedir (Sun, 2005a: s. v-vi).

Bu bağlamda Sun, editörlüğünü üstlendiği kapsamlı çalışmasında işbölümü kavramının tarihsel köklerini aramakta; Xenophon'un *Cyropaedia* ve *Oeconomicus*'unu (s.37), Eflatun'un *The Republic*'ini (s.43), Aristo'nun *Politica*'sını (s.50), İbn-i Haldun'un *Mukaddime*'sini (s.55), William Petty'nin *Political Arithmetik* ve *Another Essay on Political Arithmetik: Concerning the Growth of the City of London*'unu (s.65), Henry Martin'in *Consideration Upon East-Indian Trade*'ini (s.67), Bernard Mandeville'in *The Fable of the Bees*'ini (s.71), Didero ve d'Alembert'in 'Art' in *Encyclopedie*'sini (s.80), Francis Hutcheson'un *A System of Moral Philosophy*'sini (s.82), Adam Ferguson'un *An Essay on the History of Civil Society*'sini (s.85), Anne Robert Jacques Turgot'un *Reflections on the Formation and Distribution of Riches*'ini (s.89), Adam Smith'in *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation*'unu (s.93), David Ricardo'nun *The Principles of Political Economy and Taxation*'unu (s.127), Charles Babbage'nin *The Economy of Machinery and Manufactures*'ini (s.131), Andrew Ure'nin *The Philosophy of Manufacturer*'ini (s.149), Edward Gibbon Wakefield'in *A Commentary on An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nation*'unu (s.154), John Stuart Mill'in *Principles of Political Economy*'sini (s.164), Karl Marx'ın *Capital*'ini (s.177), Amasa Walker'in *Science of Wealth*'ini (s.188), Alfred Marshall'ın *Principles of Economics*'ini (s.195), Piero Sraffa'nın *The Laws of Returns Under Competitive Conditions*'ını (s.216), Allyn Young'un *Increasing Returns and Economic Progress*'ini (s.234), Carl Menger'in *On the Origin of Money*'ini (s.251) ve nihayet Friedrich A. Hayek'in *The Use of Knowledge in Society*'sini (s.270) tarayarak, işbölümü kavramının esas itibariyle batı iktisadi düşünce

tarihi içindeki tarihi seyrini göstermeye teşebbüs etmiştir (Sun, 2005a: ss.37-270).

Yukarıda sıralanan düşünürlerden Xenophon, Eflatun ve Aristo bir tarafa bırakılacak olursa, sıralanan listede işbölümü konusuna temas eden ilk düşünür olarak İbn-i Haldun'un ön plana çıkması dikkat çekicidir

Ulakbim Sosyal Bilimler Veri Tabanı üzerinden yapılacak bir sorgulama-
dan (1 Aralık 2014) da anlaşılacağı gibi, Türk sosyal bilim araştırmalarında İbn Haldun'un sosyal bilimlerin çeşitli alanlarındaki görüşleri ele alınmış olmakla birlikte (Ev Aşık (2007, 2010), Kızılkaya (2012), Demirtaş (2011), Yıldız (2010), Candan (2007), Elmacı-Bekdemir (2008), Çaksu (2007), Öztürk (2008), Akyol (2011), Şenol (2011), Nişancı (2005), Demircioğlu (2014), Şeker (2012), iktisat ve işbölümü ile ilgili fikirlerinin yeterince tetkik edilmediği görülmektedir.

İşbölümü kavramının batı iktisadi düşünce tarihi içindeki seyri incelenirken, geleneksel olarak, Eski Yunandan Merkantilizme, oradan da Adam Smith'e geçilmekte, bu yolla Büyük Boşluk dönemindeki (774-1274) İslam düşünürlerinin Batı iktisadi düşüncesine katkıları ihmal edilmektedir. Mukaddime üzerinde yapılan araştırmalar, İbn-i Haldun'un katkıları dikkate alınmaksızın işbölümü kavramının hakkıyla anlaşılamayacağını göstermektedir.

Batı literatüründe İbn-i Haldun'un işbölümü hakkındaki görüşleri üzerine bazı karşılaştırmalı çalışmalar yer almakla birlikte, Türkiye'de bu konuda herhangi bir spesifik çalışmanın bulunmaması; İbn-i Haldun'un 'Mukaddime' adlı eseri ile Adam Smith'in 'Milletlerin Serveti' adlı eserinde yer alan işbölümü ile ilgili görüşlerin incelenmesini ilginç kılmaktadır. Makalenin, Joseph Alois Schumpeter'in Büyük Boşluk dediği 774-1274 döneminde İslam düşünürlerinin Batı iktisadi düşüncesine yaptığı ve günümüze kadar ihmal edilen katkılarının görünür kılınmasına yardımcı olması amaç edinilmektedir.

Bu makale esas olarak, İbn-i Haldun'un (2004), Mukaddime, J. A. Schumpeter'in (2006) History of Economic Analysis, A. Smith'in (2013), Milletlerin Zenginliği, G-Z. Sun'un (2005a), Readings in the Economics of the Division of Labor:The Classical Tradition ve G-Z. Sun'un (2005b), "The Economics of Division of Labor from Xenophon to Hayek (1945): A Review of Selected Literature adlı çalışmalarının motivasyonu ile kaleme alınmıştır.

Mukaddime yazarının ismi farklı çalışmalarda farklı şekillerde zikredilmektedir. Örnek olarak İbn Haldun (Ev Aşık: 2007, Öztürk: 2008, Elmacı, Bekdemir: 2008, Yıldız: 2010, Ev Aşık: 2010, Süngü: 2009, Şenol: 2011, Akyol: 2011, Kızılkaya: 2012, Gürkan: 2013, Yavuz: 2014, Demircioğlu:2014), İbni

Haldun (Candan:2007) ve İbn-i Haldun (Demirtaş:2011) verilebilir. Bu makalede Halil Kendir'in Türkçeye çevirdiği Mukaddime (İbn-i Haldun:2004), kitabı esas alındığı için, kitabın kapağında yer alan İbn-i Haldun isminin kullanılması uygun bulunmuştur.

2. KARANLIK ÇAğLAR VE ALTIN ÇAğLAR

Schumpeter ünlü kitabının (Schumpeter, 2006: s.70) Skolastik Doktorlar ve Tabii Kanun Filozofları başlığını taşıyan ikinci bölümün birinci kısmında Büyük Boşluk başlığı altında, Batı Roma İmparatorluğundan yaklaşık bin yıl daha fazla hüküm sürmüş olan Doğu Roma İmparatorluğu ile Batının Cermen kökenli devletlerinin ve özellikle Charlemagne İmparatorluğunun hukuki, nakdi, ticari, zirai ve mali meseleleri ile meşgul olan başarılı bir bürokrasinin mevcut olduğunu, en azından olması lazım geldiğini, lakin onlardan günümüze ulaşan belge kalmadığını belirterek, iktisadi analizin tarihi araştırılırken Batı dünyasında St. Thomas Aquinas'ın (1225-1274) yazdığı Summa Theologica'ya kadar geçen en az² 500 yıllık bir dönemin atlanabileceğini ifade etmektedir. Metin içinde tekrarlamamış olmasına rağmen, bu 500 yıllık dönemin Büyük Boşluk olarak adlandırılması gerektiği ancak konu başlığından anlaşılmaktadır. Buna göre Summa Theologica'nın tamamlandığı yıl olan 1274 esas alınır, 774-1274 döneminde Batı dünyasının iktisat alanında günümüze ulaşan yazılı bir belgeye sahip olmadığı ortaya çıkar. Şurası açıktır ki Batı düşüncesi tarafından Karanlık Çağlar olarak adlandırılan bu dönem, İslam düşüncesi itibariyle Altın Çağlara karşılık gelmektedir (Ead ve Eid, 2014: s.55'teki şema; Bocutoğlu, 2012: s.13).

İşbölümü kavramı, artan getiriler kavramı ile yakından ilişkili olup (Sun, 2005a: s.v), şöyle tanımlanabilir: "İşbölümü bir sürecin veya istihdamın, her biri ayrı bir kişi tarafından yürütölen parçalara bölünmesidir." (New Palgrave Dictionary of Economics).

Artan getirilerin uzmanlaşma ile ilgili olduğu tezi oldukça eskilere dayanmakta olup, Democritus, Xenophon ve Eflatun tarafından ele alınmıştır. Xenophon, uzmanlaşma ve işbölümünün yol açtığı artan getiri durumunun piyasa genişliği tarafından belirlendiğini düşünmektedir. Büyük şehirlerin küçük şehirlere oranla daha büyük işbölümüne girmesi, piyasa genişliği ile

² Yazar, "...we may safely leap over 500 years.." ifadesindeki safely ibaresine dayanarak cümleyi, en az 500 yıl şeklinde anlamlandırmayı uygun bulmuştur.

ilişkilidir. Eflatun da şehirlerin ortaya çıkış ve gelişmesi teorisini, işbölümünün yol açtığı artan getiriler kavramına dayandırmak-tadır (Sun, 2005b: s.5).

13. yüzyılda Latin Skolastiklerine gelinceye kadar yüzyıllar boyunca iktisadi analize, eğer varsa, pek az katkı yapılmış olduğunu ileri süren Schumpeterci Büyük Boşluk tezine karşı; Essid, Ghazanfar ve Hosseini'nin karşı tezler geliştirdiğine işaret edilmektedir. Ortaçağ kültürleri üzerine çalışan bilim adamlarının yakından bildiği gibi, İslam ortaçağda; Yunanlılardan kaynaklanan ve Avrupa Skolastik düşüncesinin doğmasına yol açan entelektüel hareketlerde hayati bir rol oynamıştır. Hitti'nin gösterdiği gibi, ortaçağdaki İslam bilim adamlarının Büyük St. Albert ve St. Thomas Aquinas üzerindeki belirgin etkileri olmasaydı, Aristocu öğretinin 'yeniden keşfi' ve Avrupa Rönesansı hayal bile edilemezdi. Avrupalıların Yunan bilim ve düşüncesinden habersiz oldukları bir dönemde, yani 8. Yüzyıl ortası ile 9. Yüzyıl ortası arasında yer alan 'büyük tercüme çağında' ortaya çıkan İslam bilginleri, hem Aristocu öğretinin farkındaydılar hem de bu öğretiyi geliştirmiş bulunuyorlardı³.

İşbölümü iktisadının ilgilendiği kadarıyla ortaçağ İslam öğretisi, herhangi bir atıf yapılmaksızın, Latin skolastikleri tarafından içselleştirildi ve etkileri Merkantilistler ve Adam Smith dahil olmak üzere klasik politik iktisada taşındı. Hosseini tarafından gösterildiği gibi, Farabi beşeri iş bölümünü, İbn Sina ve Tusi de cinsiyete dayalı iş bölümünü ayrıntılı olarak tartışmışlardır. al-Ghazali piyasa mübadelesi ve işbölümü arasındaki ilişkiyi en iyi anlayan düşünürlerden biri olarak görülmektedir. Al-Ghazali'nin dikey işbölümü teorisi, ilginç şekilde Smith'in işbölümü teorisine benzer. En önemli kitabı İhya-u Ulumiddin ile Summa Theologica arasında paralellik bulunduğu ve al-Ghazali'nin St. Thomas Aquinas üzerinde etkileri bulunduğu açıktır (Sun, 2005b: s.7).

Al-Ghazali işbölümü hakkında açıkça şunları yazmıştır: "Örnek olarak ekmek elde etmek için ilk olarak çiftçi toprağı hazırlar ve işler, sonra sürmek için öküz ve pulluk temin eder, ekimden sonra toprak sulanır, otlar ayıklanır, ürün hasat edilir ve tahıl temizlenerek ayıklanır. Tahılın ekmek haline gelebilmesi için değırmende öğütülmesi gerekir. Sadece ekmek elde etmek için gerekli olan

³ Burada zikredilen bazı düşünürlerin eserleri için bakınız. Essid, M.Y, (1987), "Islamic Economic Thought", in Pre-classical Economic Thought: From the Greeks to the Scottish Enlightenment, (Editor: S. Todd Lowry), Hosseini, H., (1988), "Seeking the Roots of Adam Smith's Division of Labor in Medieval Persia", History of Political Economy, 30., Ghazanfar, S.M., (2000), "The Economic Thought of Abu Hamid al-Ghazali and St. Thomas Aquinas: Some Comparisonal Parallels and Links", History of Political Economy, 32., Hitti, F.A., (2002), History of Arabs, 10th Edition, Palgrave McMillan, New York.

çok sayıda görevden sadece bir kaçını zikrediyoruz. Düşünölsün ki kaç insan bu farklı görevleri icra ediyor ve düşünölsün ki demirden, tahtadan, taştan yapılmış ne kadar çok sayıda alet kullanılıyor. Eğer araştırılırsa bir somun ekmeğin nihai halini alması, belki de, 1000'den fazla işçinin yardımı ile oluyor." İmalat-taki işbölümünün koordinasyonu ve işbölümünden el edilen kazançları sayar-ken al-Ghazali iğne üretimini örnek olarak verir: "Küçük bir iğne bile, iğne ima-latçısının elinden 25 kere geçtikten ve her ele geçişte farklı bir işlem gördükten sonra faydalı oluyor". İğne örneğinde al-Ghazali ile Smith arasındaki benzerlik dikkat çekicidir (Smith, 2013: ss.6-7; Sun, 2005b: s.8).

3. İBN-İ HALDUN'UN İŞBÖLÜMÜ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

İbn-i Haldun'un 1378 yılında tamamladığı (Süngü, 2009: s.4) Kitabı'l-İber adlı eserinin Birinci Kitabı olan Mukaddime altı bölümden meydana gelmekte olup, işbölümü ile ilgili bahisler kitabın çeşitli bölümlerine ve fasıllarına dağılmış olmakla birlikte, esasen 'Genel Olarak Toplumsal Yaşam' başlığını taşıyan Birinci Bölümün, 'Toplumsal Yaşamın Zorunluluğu Hakkında' başlığını taşıyan Birinci Faslında yer almaktadır.

İbn-i Haldun meseleyi şöyle ortaya koymaktadır:

"Toplumsal yaşam kaçınılmaz bir gerekliliktir. Filozoflar bu gerçeği şu şekilde ifade ediyorlar: 'İnsan doğası gereği sosyal bir varlıktır'. Yani topluluk halinde ve toplum içinde yaşaması kaçınılmazdır. Bu durumun onların terminolojisindeki ifadesi medeniliktir. Bizim sosyal yaşam ile (umran) kastettiğimiz de budur.

Bunun açıklaması şöyledir: Allah insanı, ancak beslenerek yaşamını sürdürebilecek bir tabiatla yaratmıştır, fitri olarak onu beslenmeye yönlendirmiş ve kendisine beslenmek için gerekenleri yapacak bir donanım vermiştir. Ancak birey olarak tek bir insanın gücü, beslenme ihtiyacını karşılama ve yaşamını devam ettirecek maddeleri bulma işinde yetersiz kalır.

Örneğin insanın günde sadece bir miktar buğdayla yaşamını sürdürebileceğini kabul etsek bile, yine de o buğdayın öğütölüp un haline getirilmesi, hamur yapılması ve pişirilmesi gibi aşamalardan geçmesi gerekiyor. Bu üç işi yapabilmek için ise birçok eşya ve alete; bu eşya ve aletler için de demircilik ve çömlekçilik gibi ustalıklara ihtiyaç vardır.

Bütün bu işleri yapmadan, buğdayın taneler halinde olduğu gibi tüketileceğini kabul etsek bile, buğdayı o hale getirmek için yapılacak işler de yukarıdakilerden az değildir. Buğdayın ekilmesi, hasat edilmesi ve sonra sümböl-

lerinden çıkarılarak taneler haline getirilmesi gibi... Bütün bunlar ise, yukarıdakilerden daha fazla alet ve sanayi dallarına ihtiyaç duyar. Tek bir kişi, bu işlerin hepsinin veya bazılarının üstesinden gelmeye güç yetiremez. O halde, güçlerin birleştirilmesi gerekir. Böylece güçlerini birleştiren her bir fert, yaşamına devam edeceği ihtiyaçlarını elde etmiş olur. Yardımlaşma sayesinde, ihtiyaç duyulan gücün kat kat fazlası bir güce ulaşırlar.

Aynı şekilde her fert, kendini savunmak için de diğer insanlarla yardımlaşmaya ihtiyaç duyar. Çünkü Allah bütün canlılara özelliklerini verirken, vahşi hayvanlardan pek çoğuna insanın gücünden çok daha fazla güç vermiştir. Örneğin bir atın gücü, insanınkinden çok daha fazladır. Aynı şey eşek ve öküz için de geçerlidir. Aslanın ve filin gücü ise insanınkinden katbekat fazladır.

Canlılar arasında düşmanlık tabii bir hal olduğu için, Allah her canlıya, düşmanlarının saldırılarına karşı kendisini koruyacağı uzuvlar verdi. İnsana ise bunun yerine, düşünce denilen o eşsiz yeteneği ve marifetli işler yapabileceği ellerini kazandırdı. El, düşüncenin hizmetinde sanayinin hazırlayıcısı ve üreticisidir. Sanayi, insana, diğer hayvanların kendilerini savunmada kullandıkları yaralayıcı ve parçalayıcı uzuvlarının yerini tutacak aletler üretir... Aynı şekilde kendisini savunmaya yarayacak aletleri tek başına kullanmaya gücü yetmez. Çünkü hem bu aletler çoktur hem de söz konusu aletlerin yapımı için pek çok şeye ihtiyaç vardır. Onun için bu hususta da diğer insanlarla yardımlaşmak zorundadır.

Eğer insanlar birbirleriyle yardımlaşmasalar, ne hayatlarını devam ettirmek için beslenme ihtiyacını karşılayabilirler ne de kendilerini savunabilirler. Gerekli silahlara sahip olmadıkları için, hayvanlara yem olurlar ve nesilleri adım adım tükenir. Ama yardımlaşma olduğunda hem beslenme ihtiyaçlarını hem de kendilerini savunacakları silah ihtiyaçlarını karşılarlar ve böylece hayatlarını devam ettirme ve nesillerini koruma hususunda Allah'ın hikmeti gerçekleşir" (İbn-i Haldun, 2004: ss. 79-81).

"...Toplumların hayat tarzlarının farklı olması, yaşamlarını sürdürmek ve geçimlerini sağlamak için tuttıkları yolların farklı olmasından kaynaklanır. İnsanların bir araya gelmeleri, ikinci derecedeki ve lüks ihtiyaçlarından çok, temel ve zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için yardımlaşma amacına yöneliktir.

Geçimlerini sağlayıp yaşamlarını sürdürmek için insan topluluklarından bazıları ziraat ve ekinle ve bazıları da ürünlerinden yararlanmak için koyun, sığır, keçi, arı ve ipek böceği gibi hayvancılıkla meşgul olurlar. İşte geçimlerini ziraat ve hayvancılıktan sağlayanlar mecburen badiyelere (bedevilik hayatına) yönelirler. Çünkü ekebilecekleri ve hayvanlarını otlatabilecekleri geniş

alanlar kentlerde değil ancak badiyelerde bulunabilir. Dolayısıyla bu insanların badiyelerde yaşaması onlar için kaçınılmaz bir durumdur ve bir araya gelip yardımlaşmaları da sadece geçimlerini sağlayıp yaşamalarını sürdürebilecek oranda gıda, barınak ve ısınma ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir.

Geçimlerini bu şekilde sürdürenlerin durumları düzeler ve zaruri ihtiyaçlarının üzerinde bir bolluğa ve refah seviyesine ulaşırlarsa, bu durum onları yerleşik düzene geçmeye, kentsel hayatın özellikleri olan beslenmede, giyim kuşamda daha iyisini elde etmek için yardımlaşmaya, geniş evlerde oturmaya ve şehir ve kentler oluşturmaya yönelir. Sonra bolluk ve imkanlar daha da arttığında en leziz yemekleri yemeye, saf ipekten yapılmış en kaliteli elbiseleri giymeye, yüksek binalar ve konaklar inşa etmeye ve bunları en güzel şekilde süslemeye başlarlar. G ve imkanları zirveye ulaştığında ise ilerinde suların aktığı, yüksek saraylar ve köşkler inşa edip aşırıya kaçacak şekilde buraları süslerler ve yine bu lüks yaşama uygun elbiseler, yataklar, kap kacak ve diğer eşyaları kullanırlar.

İşte bunlar medeni insanlardır. Medeni insanlardan kastettiğimiz, şehirlerde ve kentlerde yaşayanlardır. Bu insanlardan bazıları geçimlerini sanayiyle, bazıları da ticaretle uğraşarak sağlarlar. Bunların kazançları ve yaşamları badiyelerde yaşayanlardan daha yüksek ve konforludur. nkn kazançları zaruri ihtiyaçlarını karşılama derecesinin üstündedir ve kazançlarına göre de bir yaşam standardına sahiptirler. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki bedevi ve kentsel yaşam, kaçınılmaz olarak mevcut bulunan tabii birer durumdur ve bedevilik tarihi olarak medenilikten önce gelir (İbn-i Haldun,2004: ss.157-162).

...İnsanlar ihtiyaç duydukları şeyleri tek başlarına temin edemezler. Aksine toplumsal yaşamda hep birlikte bunun için yardımlaşırlar. Toplumda bir gurubun yardımlaşarak ürettikleri ihtiyaç maddeleri, o gurubun ihtiyaçlarını karşılamaktan kat kat fazla olur.

Örneğin bir kimse tek başına buğdaydan kendisine yetecek kadar bir gıdayı elde edemez. Ama bu iş için gerekli aletleri üretecek olan demirci ve marangoz gibi kimseler, yine sığırlarla toprağı sürececek, toprağı ekecek, sonra bunları hasat edecek kişilerden oluşan altı veya on kişilik bir gurup bir araya gelip emeklerini birleştirir ve işbölümü yaparlarsa, ihtiyaç duydukları gıdayı retecekler, hatta üretecekleri miktar kendi ihtiyaçlarından kat kat fazla olacaktır... Bir şehir veya kasaba halkı emeklerinin tamamını zaruri ihtiyaçlarını karşılamak için birleştirir ve aralarında iş bölümü yaparlarsa, ortaya koydukları emeğin çok az bir kısmı ihtiyaçlarını karşılamak için yeterli olacaktır. Geriye kalan kısım ise ihtiyaç fazlası olacak ve lüks bir hayat ve bunun gerek-

leri için harcanacaktır. Yine başka şehirlerde yaşayanlar, karşılıklarını ve kıymetlerini vererek ihtiyaç fazlası bu malları onlardan satın alacak, bu ise onların zenginleşmesine yol açacaktır... Kazanç emek değerinden ibaret olduğundan... emekler çoğalır, onların değeri, yani onlardan ortaya çıkan üretim ve mallar da çoğalır. Bu da zorunlu olarak kazançların çoğalmasını sağlar. Bolluk ve zenginlik ise lükse, konfora ve bunların gerekleri olan evlerin süslenip tezyin edilmesine, güzel elbiseler giyilmesine, en iyi kapların kullanılmasına, hizmetçi ve binitler edinilmesine yol açar. Bütün bunlar değerleri olan, yani mal ve hizmet üreten emek ve işgücü demektir. Bu malları üretenler ve bu hizmetleri görenler için, maharetli kimseler seçilir. Sonuçta sanayi ve emek piyasası canlanır, şehrin gelir ve giderleri çoğalır ve bu işleri yapanlar zenginleşip servet sahibi olur.

Sonra nüfus arttıkça, ona bağlı olarak emek ve işgücü de ikinci defa artar. Elde edilen kazancın ve zenginliğin bir sonucu olarak lüks ihtiyaçlar çoğalır. Bunları karşılamak için yeni sanayi dalları geliştirilir. Böylece sarf edilen emek ve işgücünün değeri çoğalır ve şehirdeki kazançlar da ikinci defa katlanarak artar. Sonuçta üretim ve hizmet piyasaları birincisinden çok daha fazla canlanır. İkinci ve üçüncü artış ve canlanmalardaki durum da böyle olur. Çünkü geçimi sağlamaya yönelik sarf edilen asli emekten farklı olarak, geçimi sağlamaktan arta kalan emeğin tamamı lüks ve zenginliğe yönelir.

Bir şehrin umranı (toplumu) ile bir başka şehirden üstün olması, üstün olduğu şehre göre kazancının, bolluğun ve buna bağlı olarak lüks harcamaların çokluğundan kaynaklanır. Dolayısıyla umranı daha çok ve kalabalık olan bir şehirdeki belirli bir kesim, nüfusu kendisinden daha düşük olan başka şehirdeki aynı kesimden daha zengin ve müreffeh olur. Örneğin umranı daha kalabalık olan şehrin kadısı, diğer şehirlerin kadısından, taciri tacirlerinden, sanayicisi sanayicilerinden, esnafı esnaflarından, emiri emirlerinden ve polisi polislerinden daha zengin ve müreffeh olur.

...Böyle olmasının tek sebebi oralardaki aktif işgücünün farklılığıdır. Sanki bu şehirlerin hepsi, işgüçlerinin, yani işgücü ve emeğin ortaya koyduğu üretimin pazarı niteliğindedir ve her pazarın gider ve harcamaları kendi gücü, yani üretimi ve geliri oranındadır... Gelir ve giderlerin çok olması o yerdeki durumların, yani işgücü ve üretimin daha büyük olduğunu gösterir... (mesela) Fas'taki aktif işgücü ve üretim piyasasının canlılığı, yani elde edilen kazançların çokluğu ve bunun yol açtığı lüks giderlerin fazlalığı, oranın durumunun ve piyasasının iyi ve büyük olduğunun göstergesidir (ss. 491-493).

... Bil ki umranın (toplumun) eksilmesiyle çalışma ve emek yok olur ve azalır, Allah o yerde kazancın ortadan kalkmasına izin verir. Nüfusu az olan şehirlere dikkat edildiğinde, insan emeği ve çalışmanın azlığından dolayı, rızkın ve kazancın nasıl azaldığı veya ortadan kalktığı çok iyi görülecektir. Aynı şekilde umranı çok olan şehirlerin durumunun ise çok daha iyi ve refah içinde olduğu görülecektir. Bu yüzden bununla bağlantılı olarak halk şöyle der: “Umranı eksilen yerin rızkı da kaybolup gider” (s.522).

...Umran, şehir dolup taşacak kadar kalabalık olursa, tamamlayıcı ve lüks ihtiyaçları karşılayacak olan bütün sanatlara ihtiyaç duyulur... Umranın kalabalıklaşmasıyla, tamamlayıcı ve lüks nitelikteki ihtiyaçlara cevap verecek sanatlar çoğalır, son derece özen ve itina ile icra edilir ve şehirlerde bunları meslek edinenler için birer geçim kapısı olur... Eğer umran haddi aşacak kadar gelişip ilerlerse, sanatlar da haddi aşacak ölçüde çeşitlenir (ss.555-556).

...Sanatlar ancak onlara talep çok olursa iyileşip güzelleşir ve çoğalır. Bunun sebebi açıktır ve şudur: insan çalışmasının karşılıksız olmasına müsaade etmez. Çünkü kazancını ve geçimini çalışmasından sağlar. Ömrü boyunca çalışmasının dışında hiç bir şeyden fayda elde edemeyeceği için, çalışmasını ve emeğini de şehirde bir değeri ve kıymeti olan ve kendisine fayda sağlayacak bir alanda kullanır.

Eğer bir sanata talep ve ilgi çok olursa, o zaman bu sanat tıpkı piyasada rağbet edilip revaç bulan ve satmak için getirilen bir mal konumuna yükselir. Şehirdeki insanlar da ondan geçimlerini sağlamak için, o sanatı öğrenmeye çalışırlar. Eğer bir sanata talep ve ilgi olmazsa, insanlar onu öğrenmeye yönelmezler ve böylece o sanat terk edilip ortadan kalkmaya mahkum olur. Bu yüzden Hz. Ali'den şu söz nakledilir: 'Herkesin kıymeti, yapmayı bildiği işe göredir.' Yani kişinin sanatı, onun kıymetini ifade eder. Bir başka ifadeyle kişinin kıymeti, geçimini sağladığı işinin kıymetine göredir.

Bu hususla ilgili bir başka gerçek daha vardır. O da şudur: Sanatlar ve en güzel şekilde icra edilmeleri, ancak devletin onlara rağbet etmesiyle olur. Çünkü sanatları talep eden ve onların revaç bulmasını sağlayan devlettir. Devletin talep etmeyip, şehirdeki diğer insanların talep ettiği sanatlar olsa da, bunların etkisi devletinki ki gibi olmaz. Çünkü devlet *en büyük pazar olup*, her şey onda rağbet görüp revaç bulur. Devlette az olan da çok olan da aynı ölçüdedir. Bu nedenle onda revaç bulan bir şey, daha çok ve zaruridir. Bir sanatı talep eden sıradan insanların bu talebi ise, genel bir talep olmadığı gibi, o sanatın revaç bulmasını da sağlamaz (s.559)”.

4. ADAM SMITH'İN İŞBÖLÜMÜ KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİ

Smith'in 1776 yılında tamamladığı ve beş kitaptan oluşan Milletlerin Zenginliği adlı eserinin Birinci Kitabı 'Emeğin Üretici Güçlerini Geliştiren Nedenler İle Emek Ürününün Türü Halk Tabakaları Arasındaki Doğal Dağılımın Bağlı Olduğu Düzen Üzerine' başlığını taşımakta ve Birinci Kitabın Birinci Bölümü 'İş Bölümü Üzerine', İkinci Bölümü 'İşbölümünün Doğmasına Yol Açan İlke Üzerine' ve nihayet Üçüncü Bölümü 'İşbölümünün Piyasa Genişliğine Göre Sınırlandırıldığı' başlıkları altında işbölümüne ayrılmış bulunmaktadır (Smith, 2013: ss.5-23).

"Emeğin üretici güçlerindeki en büyük gelişmenin bir yerde, emeğin yönetiminde ya da kullanılmasında gösterilen ustalığın, el yatkınlığının ve kavrayışın çoğu, anlaşılın, işbölümünden ileri gelmiştir.

İşbölümünün topluluğun genel çalışması üzerindeki etkileri, belirli bir kaç sanayi mamulü üzerinde kendini nasıl gösterdiği gözden geçirilirse, daha kolay anlaşılabilir... Onun için pek ufak olmakla birlikte işbölümünün çokluk göze çarptığı bir yatırımdan, iğne üretimi zanaatından bir örnek alalım. İşbölümü ile ayrı bir zanaat haline gelen bu iş için yetişmemiş; o işte kullanılan aletlerin nasıl kullanıldığını bilmeyen bir işçi, son kertesine kadar çalışmakla, günde belki bir iğneyi güç yapar, yirmi iğneyi ise hiç yapamaz. Ama şimdiki yapılış şekliyle bu iş, başlı başına bir zanaat olduktan başka, çoğu yine ayrı birer iş olan bir sürü kollara ayrılmıştır. İşçinin biri teli çekip gerer, bir başkası bunu düzeltir, bir üçüncüsü keser, bir dördüncüsü ucunu sivirtir, bir beşincisi baş geçebilmesi için tepesini ezer. Baş yapma iki üç ayrı işlemi gerektirir. Başı tepeye takmak ayrı bir iştir. İğneleri ağartmak bir başka iştir. İğneleri kağıda sıralamak bile, başlı başına bir zanaattır. Önem taşıyan iğne yapma işi böylece aşağı yukarı on sekiz ayrı işleme bölünmüştür. Kimi fabrikalarda bütün bunları başka başka işçiler yapar. Ötekilerde ise aynı işçi, bunların kimi zaman ikisini üçünü birden yapar... pek yoksul bu yüzden gerekli aletler itibariyle kötü donatılmış olmasına karşın, işçiler sıkı çalışınca günde 12 libre⁴ kadar iğne yapabiliyorlardı. Her librede, dört binden çok orta boy iğne bulunmaktadır. Demek bu on kişi bir arada, günde kırk sekiz bini aşkın iğne yapabilmekte idi... oysa birbirlerine bağlı olmadan, ayrı ayrı çalışsalar, bu belirli iş için yetişmemiş bulunsalardı, bunlardan her biri günde teker teker kuşkusuz yirmi iğne, belki bir tek iğne bile yapamayacaktı.

⁴ 1 libre = 453.6 gram

Başka her sanatta ve imalatta, işbölümünün etkileri şu pek ufak istekileri andırır. Ne var ki bunların bir çoğunda iş, ne böylesine ince bölümlere ayrılabilir ne de işlem bakımından böylesine basitleştirilebilir. Ancak iş bölümü her sanata ne denli sokulabilirse, emeğin üretici güçlerini o oranda arttırmaktadır. Türlü zanaatlarda çeşitli uğraşların birbirlerinden ayrılmasının, bu fayda üstünlüğü dolayısıyla olduğu anlaşılmaktadır.

Bu birbirinden ayrılma ise, genel olarak, çalışmanın ve gelişmenin en yüksek kertesinden yararlanan ülkelerde en ileri götürülmüş bulunmaktadır. Çünkü topluluk henüz yerinde sayarken bir tek adamın gördüğü iş, topluluğun daha ilerlemiş bir durumunda bir kaç kimsenin işi olmaktadır. İlerlemiş her toplulukta bir çiftçi, genel olarak çiftçiden başka bir şey değildir. Fabrikacı ise salt fabrikacıdır. Tamam olmuş bir mamulü meydana getirmek için gereken emek te hemen her zaman çok sayıda işçi arasında bölüştürülür. Keten ya da yünü yetiştirenden, bezi ağartıp perdahlayacak yahut kumaşı boyayıp parlatacak olana varıncaya dek, bez ve yünlü yapımının her kolunda kaç çeşit zanaat kullanılır, gerçekte çiftçiliğin doğal özelliği, inceden inceye emek bölümüne, bir işin öteki işten büsbütün ayırt edilmesine, sanayide olduğu kadar elverişli değildir. Çokluk doğramacılık ile demircilik zanaatının ayrıldığı şekilde, hayvan besleyenle ekin yetiştiren çiftçinin işini birbirinden büsbütün ayırmaya imkan yoktur. İplikçi hemen her zaman dokumacıdan ayrı bir kimsedir. Oysa çift süren, tırmık kullanan, tohum eken, ekin biçen, çok kez aynıdır. Bu başka başka türden işlerin sırası yılın farklı mevsimlerinde geldiğinden, tek bir insanın bunların herhangi biriyle sürekli olarak uğraşması mümkün değildir. Bu zanaatta, emeğin üretici güçlerinin sanayideki gelişmeye ayak uyduramamasının nedeni, belki, çiftçiliğin çeşitli kollarında kullanılan emeği öyle baştan aşağı, tüm olarak birbirinden ayırmanın imkansızlığıdır. Gerçi, genel olarak, pek varlıklı milletler çiftçilikte de sanayide de komşularını geçerler. Ama çiftçilikten çok sanayideki üstünlükleri ile kendilerini gösterirler. Bunların toprakları genel olarak daha iyi işlenmiştir. Daha çok emek verilip masraf edildiği için, bu topraklar genişlikleri, doğal verimlilikleri oranında çok mahsul verir. Fakat bu ürün üstünlüğünün, emek ve gider üstünlüğü oranını aştığı pek az görülür. Çiftçilikte, zengin ülkenin emeği, yoksul ülkenin emeğinden her zaman çok daha verimli olmaz. Yahut aradaki fark, hiç bir zaman sanayide olduğunca büyük değildir. Ondandır zengin bir ülkenin zahiresi pazara vardığında, yoksul ülkenin eşit derecede iyi olan zahiresinden her zaman için daha ucuz değildir. Lehistan (Polonya) zahiresi, o iyilikteki Fransız zahiresi kadar ucuzdur. Oysa Fransa varlık ve ilerleme bakımından

Lehistan'dan üstündür. Ekin yetiştirilen illerde, Fransa'nın zahiresi çoğu yıllar İngiliz zahiresi kadar iyi olup fiyat bakımından hemen hemen aynıdır. Bununla birlikte Fransa, zenginlik ve ilerleme bakımından, belki İngiltere'den aşağıdadır. Gelgelelim İngiltere'nin ekin toprakları, Fransa topraklarından iyi işlenmiştir. Fransa topraklarının da Lehistan topraklarından çok daha güzel işlenmiş olduğu söylenir. Yoksul ülke, çiftçiliğin aşağı olmasına karşın, zahiresinin iyiliği ve ucuzluğu bakımından zenginle bir dereceye dek rekabet edebilir. Ama sanayi alanında böyle bir yarışa kalkışamaz. Hiç değilse, bu sanayi, zengin ülkenin toprağına, iklimine, durumuna uygun bulunuyorsa, buna yeltenmez. Fransa'nın iplikleri, İngiltere'nin ipliklerinden güzel ve ucuzdur. Çünkü İngiltere iklimi, hiç değilse ipek ithali üzerine konulmuş olan şimdiki yüksek resimler dolayısıyla, ipek yapımı için Fransa iklimi kadar uygun düşmemektedir. Ama İngiltere'nin demir ve çelik eşyası ile çuha ve kaşmirleri, Fransa'ninkilere kıyas edilmeyecek kadar üstündür; eşit nitelikte olanlar ise daha çok ucuzdur. Söylenildiğine göre, bir takım pek kaba saba ev eşyası yapımı bir yana bırakılırsa, Lehistan'da sanayi diye bir şey yok gibidir.

İşbölümü sonucunda, aynı sayıda adamın, iş miktarında sağlayabileceği bu büyük artış üç ayrı nedenden ileri gelir: Birincisi teker teker her işçide el yatkınlığının artmasından, ikincisi çokluk bir işten ötekine geçerken yitirilen vaktin tasarruf edilmesinden, üçüncüsü de işi kolaylaştırıp kısaltan, bir adama birçoklarının işini yapabilme olanağını veren çok sayıda makinenin icat edilmiş olmasındandır.

...İyi yönetilen bir toplulukta, halkın en aşağı tabakalarına dek yayılan geniş kapsamlı zenginliği oluşturan, *işbölümü* dolayısıyla türlü zanaat ürünlerinin hepsinin fazlasıyla çoğalmasındadır. Her işçinin elinde, yaptığı eserin kendi gereksiniminden çok olup dilediği gibi kullanabileceği büyük bir miktar vardır. Başka her işçi de tıpkı aynı durumda bulunduğundan, yaptıkları malların büyük bir miktarını onlarınkinin büyük bir miktarı ile ya da, aynı şey demek olan, bedeli ile değişmesi mümkün olur.

...Gelişmekte olan uygar bir ülkede en ufak bir esnafın ya da gündelikçinin eşyalarına bakınız. Ona bu eşyayı iletebilmekte çalışmalarının, küçük te olsa payı bulunan kimseler sayısının, her türlü tahminin üstünde olduğunu göreceksiniz. Örneğin görünürde ne denli kaba saba olsa da, bu gündelikçinin sırtındaki yün ceket, bir sürü işçinin bir araya gelmiş emeğinin ürünüdür. Çoban, yünü cinsine göre ayıran kimse, yünü diden ya da taraktan geçiren adam, boyacı, çırpıcı, iplik bükücü, dokuyucu, baskıcı ile perdahçı, daha birçokları, hepsinin birden bu basit üretimin başarılabilmesi için çeşitli zanaat-

larını bir araya getirmeleri gerekir. Sonra gercin bu birtakım işçilerden çoğu kez yurdun pek irak yerlerinde bulunan öteki işçilere aktarılmasında, kim bilir kaç tane tüccar, kaç arabacı çalıştırılmıştır. Hele boyacıların kullandığı, çok defa dünyanın bir ucundan gelen türlü eczayı bir araya toplamak için ne alışverişler, ne deniz üstü gidiş gelişler olmuş, nice gemi mimarları, kalyoncular, yelkenci ve halatçılar kullanılmıştır. Bu işçilerden en solda sıfır olanının aletlerini yapmak için ne türlü emekler gerekir. Kalyoncunun gemisi, çırpıcının dibeği, hatta dokumacının tezgahı gibi çapraşık makineler şöyle dursun, yalnızca pek basit bir alet olan, çobanın yün kırptığı makası meydana getirmek için, ne türlü emeğe lüzum olduğunu düşünelim. Madenci, cevherin ergitildiği fırını yapan kimse, kerestelik ağacı kesen oduncu, ergitme yerinde kullanılacak kömürü yakmış bulunan kömürcü, tuğlacı, duvarcı, fırının hizmetine bakan işçiler, fabrika inşaatçısı, demirci, bakıcı. Makasın yapılması için bütün bunların türlü zanaatın bir araya gelmesi gerekmektedir.

...Evet işte bu bütün şeyleri inceler, her biri için nice başka emekler harcadığını göz önüne getirirsek, binlerce kişinin yardımı ve elbirliği olmaksızın, uygar bir ülkede mal bakımından en solda sıfır bir kimsenin, pek yanlış olarak, külfetsiz ve sade bildiğimiz her zamanki biçimiyle bile donatılmayacağını anlarız (s.14).

Bunca faydalara kaynak olan bu işbölümü, kökeninde, bunun oluşturduğu herkese ulaşan zenginliği önceden görüp amaç edinen bir insan kafasından doğmuş değildir. İşbölümü, öyle geniş bir fayda gözetmeyen, insan tabiatındaki belirli bir eğilimin, yani alıp vermek, bir şeyi bir başka şeyle trampa ve değiş etmek eğiliminin pek yavaş, tedrici, fakat kaçınılması imkansız sonucudur... Bu eğilim bütün insanlarda vardır, başka hiç bir hayvan soyunda görülmez... Karşılıklı gereksindiğimiz lütufların çoğunu, birbirimizden böyle anlaşma, trampa, satın alma ile elde ettiğimiz gibi, kökeninde işbölümüne yol açan da bu aynı alışveriş eğilimidir... Gerçekte, başka başka insanlar arasındaki doğal yetenek farkı sanıldığından azdır. Olgunluk çağına geldiklerinde, türlü meslekleri birbirinden ayırt eder görünen çeşitli yetenekler, genellikle işbölümünün nedeni olmaktan çok sonucudur. Birbirine hiç benzemeyen scciyedeki kimseler arasında, örneğin bir bilgin ile sokaktaki sıradan bir hamal arasında arasındaki fark pek öyle yaradılıştan değil, daha çok alışkanlık, adet ve eğitimden ileri geliyor gibi görünmektedir... İnsanlar arasındaki en aykırı yetenekler, birbirine faydalıdır. Teker teker sahip oldukları yeteneklerin türlü ürünleri, hepsinde bulunan alışveriş, trampa, değiş etme isteği sayesinde, denebilir ki, ortaklaşa bir yığın halinde ortaya konulmuş olur. Her in-

san oradan, başka insanlardaki yeteneklerin ürünlerinden gereksindiği parçayı satın alabilir (ss.14-19).

...İş bölümüne yol açan değiş etme gücü olduğuna göre, bu bölümünün alanı her zaman için değiş etme gücü ile yahut, başka deyişle, piyasanın genişliği ile sınırlanmak gerekir. Pazar çok küçük olursa, kendi tüketiminden artan emek ürünü fazlasının hepsini elde etmek isteyeceği başkalarının benzeri ürün fazlası ile değiş edemeyeceği için, kimse kendini büsbütün tek bir işe vermeye özenemez.

Hatta pek bayağı türden bazı öyle zanaat çeşitleri vardır ki, bunlar bir büyük kentten başka yerde yürütülemez. Örneğin bir hamal, başka bir yerde ne iş ne geçim yolu bulabilir. Köy, onun için çok dar bir alandır. Öyle olur olmaz bir kasaba pazarı bile hamala sürekli iş sağlamak için yeter büyüklükte sayılmaz (s.19)".

5. SONUÇLAR

Mukaddime ve Milletlerin Serveti adlı eserlerin işbölümü ile ilgili kısımlarının incelenmesinden sonra, İbn-i Haldun ile Adam Smith'in işbölümü konusundaki ortak görüşleri şöyle özetlenebilir:

1. İnsan sosyal bir varlıktır ve birlikte yaşama eğilimindedir. Birlikte yaşama insanlar arasında yardımlaşma ve trampa ihtiyacını doğurur.

2. İşbölümü şehirlerde bulunan (İbn-i Haldun buna 'Umran', Adam Smith 'Medeni' diyor) insanlar arasında ortaya çıkar. Belirli bir artı değer, yani ihtiyacından fazla ürün üreten insan gurubu şehirlere yönelir. Şehirlerde temel ihtiyaçları gideren malların yanında lüks mal üretimi de gerçekleştirilir.

3. Ancak elinde artı değeri olanlar, yani ihtiyacından fazla ürün üretenler trampa ve ticaret yapabilirler.

4. İşbölümü insan icadıdır ve üretimde verimliliği arttırır.

5. İnsan nüfusu arttıkça piyasa genişler, piyasa genişledikçe iş bölümü artar. İşbölümü piyasa genişliği tarafından belirlenir.

İşbölümü konusundaki görüşlerinin benzerliğine rağmen, Adam Smith'in İbn-i Haldun'dan ve Mukaddime'den haberdar olduğuna dair elde herhangi bir ipucu mevcut değildir.

İbn-i Haldun'un Mukaddime adlı kitabını, Smith'tin Milletlerin Zenginliği kitabından 398 yıl önce yazmış olduğu dikkate alındığında (Süngü,2009:s.4), iki düşünür arasındaki etkileşimin yönünün, eğer varsa, İbn-i Haldun'dan Smith'e doğru olması eşyanın tabiatına uygundur.

Bütüncül (Holistik) açıdan bakıldığında, düşünce üretiminin insan soyunun ortak eseri olduğu hususuna vurgu yapmak gerekir. Antik Yunandan Ortaçağ İslam medeniyetine, Ortaçağ İslam medeniyetinden de Rönesans ve Reform hareketleri vasıtasıyla Çağdaş Batı medeniyetine taşınan iktisadi düşünce mirası, insanlığın ortak ürünüdür. Bu üçlü zincirin ortadaki halkasını çıkararak, doğrudan doğruya Antik Yunan düşüncesinden köklenen bir batı medeniyeti kurgusu, gerçeğin önemli bir kısmını gizlemek olur. Ortaçağ İslam medeniyetinin Antik Yunana ait düşünce çerçevesini inceleme, anlama, yeniden yorumlama, geliştirme ve yeni asırlara taşıma hususunda her hangi bir komplekse kapılmadığı göz önünde bulundurulduğunda, Batı düşüncesinin İslam medeniyetinin katkılarını Büyük Boşluk adı altında görmezden gelmesinin manası yoktur.

KAYNAKÇA

AKYOL, A., (2011), “İbn Haldun’un İlim Anlayışında Felsefe ve Tarih Tasavvuru”, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, c.10, Sayı:20.

BOCUTOĞLU, E., (2012), İktisadi Düşünceler Tarihi, İkinci Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon.

CANDAN, N., (2007), “İbni Haldun’un Gözüyle Kamu Maliyesi Yaklaşımı”, Yönetim ve Ekonomi, 14(2).

ÇAKSU, A., (2007), “Ideals and Realities: Ibn Khaldun’s Justification of Asabiyya and Political Power”, Türk Felsefe Derneği, Felsefe Dünyası.

DEMİRCİOĞLU, A., (2014), “İbn Haldun’un Mukaddime’si Bağlamında Şiiilik ve Alevilik”, Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi.

DEMİRTAŞ, Z., (2011), “İbn-i Haldun’dan Günümüze Örgütlerin Çöküşüne Dair Deterministik Bir Yaklaşım”, Milli Eğitim Bakanlığı, Milli Eğitim, Ref:28.

EAD, H.A., EİD, N.H., (2014), “Between Ibn Khaldun and Adam Smith (*Fathers of Economics*)”, IOSR Journal of Business and Management (IOSR-JBM) e-ISSN: 2278-487X, p-ISSN: 2319-7668. Volume 16, Issue 3. Ver. III (Feb. 2014), www.iosrjournals.org.

ELMACI, S.; BEKDİMİR, Ü.,(2008), “Ortaçağ İslam Aleminde Şehir: İbn Haldun’un Şehre Bakışı”, Doğu Coğrafyası Dergisi.

ESSİD, M.Y., (1987), “Islamic Economic Thought”, in Preclassical Economic Thought: From the Greeks to the Scottish Enlightenment, (Editor: S. Todd Lowry).

EV AŞIK, H., (2007), “İbn Haldun’un Eğitim Felsefesi”, Türk Felsefe Derneği, Felsefe Dünyası.

EV AŞIK, H., (2010), "İbn Haldun ile John Lock'un Epistemolojisi İle İlgili Bazı Görüşlerin Karşılaştırılması", Ahkara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, 43(2).

GÜRKAN, C., (2013), "Modern Maliye Teorisinin Klasik Kökenleri: İbn Haldun'dan "Post Kameralizm"e Mali Düşünce", Maliye Dergisi. 2013:1.

GHAZANFAR, S.M., (2000), "*The Economic Thought of Abu Hamid al-Ghazali and St Thomas Aquinas: Some Comparisonal Parallels and Links*", History of Political Economy, 32.

HAFTACI, V., (2014), Büyük Boşluk, Umuttepe Yayınları, İzmit.

HITTI, F.A., (2002), History of Arabs, 10th Edition, Palgrave McMillan, New York.

HOSSEINI, H., (1988), "*Seeking the Roots of Adam Smith's Division of Labor in Medieval Persia*", History of Political Economy, 30.

İBN-İ HALDUN, (2004), Mukaddime, Cilt I ve II, Yeni Şafak Kültür Armağanı, Ankara.

KIZILKAYA, N., (2012), "İslam Hukuku Tarihini İbn Haldun Üzerinden Okumak: İbn Haldun'un Modern Dönem İslam Hukuk Tarihi Yazıcılığına Etkileri", Türk Tarih Kurumu, Belleten, 76(277).

New Palgrave Dictionary of Economics

NİŞANCI, E., (2005), "Umran Anlayışı Perspektifinden Günümüz Türkiye'sinde Yaşanan Krizlerin Analizi", Doğu Üniversitesi Dergisi, 6(2).

ÖZTÜRK, A., (2008), "Düzenin Meşruluğu Sorunu Bağlamında İbn Haldun Felsefesinin Değerlendirilmesi", Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63(1).

SCHUMPETER, J.A.,(2006) History of Economic Analysis, Edited from manuscript by Elizabeth Boody Schumpeter and with an introduction by Mark Perlman, Rutledge, published in the Taylor&Francis e-Library.

SMİTH, A., (2013), Milletlerin Zenginliği, (Yedinci Basım), Hasan Ali Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

SUN, G-Z., (Editor),(2005a), Readings in the Economics of the Division of Labor:The Classical Tradition, Edited by Guang-Zhen Sun, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore.

SUN, G-Z.,(2005b), "*The Economics of Division of Labor from Xenophon to Hayek (1945): A Review of Selected Literature*", Readings in the Economics of the Division of Labor:The Classical Tradition içinde, Edited by Guang-Zhen Sun, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., Singapore.

SÜNGÜ, A., (2009), İbn Haldun'un Eğitim Felsefesi, (Yüksek Lisans Tezi), SDÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

ŞEKER, M.F., (2012), "Türk Düşünce Kaynağı Olarak Mukaddime", Kutadgubilig: Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şirketi.

ŞENOL, H.F., (2011), "İbn Haldun'da Tarih-Umran İlişkisi", Felsefe Bilim Araştırmaları Dergisi, Ülke Yayın Haber Tic. Ltd. Şirketi.

YAVUZ, S., (2014), "*Tipolojik yaklaşım ve İbn Haldun ile Farabi'nin Toplum Görüşleri Üzerine*", Dini Araştırmalar, Haziran 2014, Cilt:17, Sayı:44.

YILDIZ, M., (2010), "İbn Haldun'un Tarihselci Devlet Kuramı", FLSF, Süleyman Demirel Üniversitesi Felsefe Dergisi.